

DIE SAPIENS
MORALIS

BJ933

S5

c.1

1080078022

S
O

PHILOSOPHIAE CHRISTIANA

CVM ANTIQVA ET NOVA COMPARATAE

IN

COMPENDIVM REDACTAE

PARS ALTERA

—
PHILOSOPHIA MORALIS

inique con-
re homines
tz., lib. VI,

officium
os ho-
taele-
XX,

14458

1080078022

I S

LO

PHILOSOPHIAE CHRISTIANA

CVM ANTIQVA ET NOVA COMPARATAE

IN

COMPENDIVM REDACTAE

PARS ALTERA

—
PHILOSOPHIA MORALIS

uinique con-
tre homines
ix, lib. VI,

officium
os ho-
eacle-
XX.

14458

1080078

PHILOSOPHIA MORALIS

AVCTORE

NVNTIO SIGNORIELLO

EMERITO PROFESSORE

METROPOLITANAEC ECCLESIAE NEAPOLITANAE

CANONICO

« Nihil tam praeclarum, hominique con-
veniens potest esse, quam erudire homines
ad iustitiam »; LACTANT. DIVIN. INSTIZ., lib. VI,
DE VERO CVLTV, c. II.

« Satis me vixisse arbitrabor, et officium
hominis implesse, si labor meus aliquos ho-
mines ab erroribus liberatos ad iter caele-
ste direxerit »; Idem, DE ORIGIG. DAR, c. XX.

*editio secunda locupletior
atque emendatior*

PARS I.
ETHICA GENERALIS

NEAPOLI
APVD OFFICINAM BIBLIOTHECAE CATHOLICAE SCRIPTORVM
via valgo diota san-GIOANNI MAGGIORE-PIGNATELLI
in sedibus Fibrenianis
MDCCCLXXIX

B1933
S5

Huius Operis ius proprietatis in Legum tutela est; et
Auctor vetat, sine expressa sua facultate, in quocunque
idioma versionem fieri.

NEAPOLI — TYPIS V. MANFREDI

PHILOSOPHIA MORALIS

INTRODVCTIO

1. Philosophia in *theoreticam*, sive *contemplativam*, et *practicam*, sive *activam* distinguitur¹. « Studium sapientiae, inquit s. Augustinus, in actione et contemplatione versatur: unde una pars eius activa, altera contemplativa dici potest; quarum activa ad agendam vitam, id est, ad mores instituendos, pertinet; contemplativa autem ad consciendas naturae causas, et sincerissimam veritatem² ».

2. Porro ex philosophia *theoretica*, cuius tractationem iam absolvimus, ad *practicam*, de qua sermonem instituimus, facilis patet aditus. Cum enim, monente s. Thoma, cognitio *practica* sit ipsa cognitio speculativa, quae ad opus extenditur, sive applicatur³, natura intelligens, quae actiones suas ratione et consilio regit, ex sui, rerumque aliarum *theoretica* cognitione, quid sibi expetendum, fugiendumque sit, sine magno labore concludit. Sane, qui, e. g., summam Dei bonitatem, immensam providentiam, sapientiamque contemplatur, Eius voluntati sibi omnimode parendum esse cito conficit; et qui animi sui nativas dotes, et praeclarum finem, ad quem hominem Deus destinavit, cogitat, illico intelligit, nefas esse homini, belluarum more, sensuum oblectamentis affigi. « Cognitio *practica* sequitur cognitionem speculativam, cum *practica* efficiatur per extensionem ad opus⁴ ».

3. Haec itaque *Philosophiae* pars, cum ad mores instituendos spectet, *philosophia moralis*, seu *Ethica* appellatur⁵ a voce *ethos*, quae morem significat⁵; atque definitur⁵ *scientia*.

¹ Cf *Introd. ad Philos.*, p. 2-3, vol. I, ed. 5^a, 1879. Nomini *philosophiae practicae* Peripateticos autores fuisse testatur Plutarchus, seu Pseudo-Plutarchus, *De Physic. Phil. Deor.*, lib. I; *Prooem.* p. 2^a ed. Beckius, Lipsiae 1787. — ² *De Civ. Dei*, lib. VIII, c. 4.

³ In lib. III *Sent.*, Dist. XXIII, q. II, a. 3, sol. 2 c. Cf *Dynam.*, c. IV, a. 10, p. 151. — ⁴ Qq. *dispp.*, *De Ver.*, q. II, a. 8 c.

⁵ 1^a 2^{ac}, q. LVIII, a. 1 c. Et in lib. III *Sent.*, Dist. XXIII, q. I,
PHILOS. MORAL. I.

quae liberas hominis actiones considerat, quatenus illae morum regulis conformatae ad ultimum ipsius hominis finem diriguntur. « Moralis philosophiae proprium est considerare actiones humanas, secundum quod sunt ordinatae ad invicem, et ad finem¹ ». Quare « sicut subiectum naturalis philosophiae est motus, vel res mobilis, ita subiectum moralis philosophiae est operatio humana ordinata in finem, vel etiam homo, prout est voluntarie agens propter finem² ». Sane, homo, utpote creatura rationalis, per liberas suas operationes ad finem pertingit³; hinc, sicut « ordo, quem ratio considerando facit in proprio actu, pertinet ad philosophiam rationalem », ita « ordo, quem ratio facit in actibus voluntatis, constituit philosophiam moralem⁴ ».

4. Iam Ethica, etsi circa humanas actiones versetur, ac proinde circa res contingentes, de quibus omnimoda certitudo nequit haberi, tamen verae scientiae rationem habet. Nam « modus manifestandi veritatem in qualibet scientia debet esse conveniens ei, quod subjicitur, sicut materia in illa scientia: et ideo omnimoda certitudo non potest inveniri in omnibus⁵ ». Quod sanctus Doctor in *Summa* confirmavit: « Dicendum, quod non est eadem certitudo querenda in omnibus, ut in 1 Ethic. dicitur. Unde in rebus contingentibus, sicut sunt naturalia, et res humanae, sufficit talis certitudo, ut aliquid sit verum ut in pluribus, licet interdum deficiat in paucioribus⁶ ». Ceterum, Ethica non quidem circa contingentia, prout contingentia sunt, versatur, sed circa eorum rationes universales et necessarias⁷. Ad ipsam enim pertinet non quidem « re-

a. 4, sol. 2 c.: « Dicendum, quod mos dicitur dupliciter. Uno modo idem est, quod consuetudo. Consuetudo autem importat quamdam frequentiam circa ea quae facere, vel non facere in nobis est... Inde tractum est nomen moris ad significantum actus voluntarios, vel appetitivae partis secundum inclinationem appetitus ad huiusmodi actus... Et sic etiam apud Graecos hoc nomen *ethos* dupliciter sumitur: et secundum quod importat diuturnitatem quamdam, dicitur febris ethica; secundum autem quod importat morem secundo modo acceptum, dicitur scientia ethica, quam nos moralem dicimus ».

¹ In lib. I Ethic., lect. I.

² Ibid. — ³ Qq. dispp., De Ver., q. V, a. 7 ad 4.

⁴ In lib. I Ethic., Prooem. — ⁵ In lib. I Ethic., lect. III.

⁶ 1^a 2^{ae}, q. XCVI, a. 1 ad 3. Cf Log. pars 2^a, c. III, art. 5, p. 69 vol. I,

⁷ I, q. LXXXVI, a. 3 c. Et In lib. II Sent., Dist. XXIV, q. II,

cte iudicare de agibilibus singulis, prout sunt nunc agenda¹; siquidem id ad prudentiam spectat; sed « universale iudicium de agendis, sicut fornicationem esse malum, furtum non esse faciendum. Qua quidem scientia existente, in particulari actu contingit iudicium rationis intercipi, ut non recte dijudicet; et propter hoc dicitur, parum valere ad virtutem, quia, ea existente, contingit hominem contra virtutem peccare² ». Etenim « scientia moralis, quamvis sit propter operationem, tamen illa operatio non est actus scientiae, sed actus virtutis³ ».

5. Quin autem Ethica sit scientia practica, nemini dubium esse potest. Enimvero, practica est scientia, quae *ordinatur ad finem operationis*⁴. « Cum enim Philosophia, vel artes per theoreticum et practicum distinguuntur, oportet accipere distinctionem eorum ex fine, ut practicum dicatur id, quod ordinatur ad operationem, theoreticum vero quod ordinatur ad solam cognitionem veritatis⁵ ». Atqui « finis huius scientiae non est sola cognitio, ad quam forte pervenire possunt passionum sectatores; sed finis huius scientiae est actus humanus, sicut et omnium scientiarum practicarum⁶ ». Et *ibid.*: « Non enim in hac scientia scrutamur, quid sit virtus, ad hoc solum, ut sciamus huius rei veritatem, sed ad hoc, quod acquirentes virtutem, boni efficiamur⁷ ». Ergo.

a. 4 ad 6. « Quorum (*singularium*) non est habitus scientiae, nisi secundum quod continentur in principiis universalibus ».

¹ Qq. dispp., *De Virtut.*, q. I, a. 6 ad 1. Et I, q. LXXXVI, a. 1 ad 2: « Dicendum, quod electio particularis operabilis est quasi conclusio syllogismi intellectus practici, ut dicitur in 7 Ethic. Ex universalis autem propositione directe non potest concludi singularis, nisi mediante aliqua singulari propositione assumpta ». Cf *Dynam.*, c. IV, art. 10, p. 431 vol. I.

² Qq. dispp., loc. cit. Exinde autem tum eorum error refellitur, qui certitudinem mathematicam in scientiis moralibus quaerendam esse contendunt; tum eorum, qui veritatibus moralibus, quippe quae certitudinis mathematicae capaces non sunt, certitudinem omnino denegant. Cf de his Joseph Prisco, *La Geometria e la Morale*, in Ephem. *La Scienza e la Fede*, vol. 56, p. 442 sqq., Napoli 1865.

³ Super Boët., *De Trin.*, lect. II, q. I, a. 1 ad 3.

⁴ I, q. XIV, a. 16 c. Et Qq. dispp., *De Ver.*, q. II, a. 8 c.: « Tunc proprie habet (*artifex de operabilibus*) practicam cognitionem, quando extendit per intentionem rationes operis ad operationis finem ».

⁵ Super Boët. *De Trin.*, ibid. ad 4.

⁶ In lib. I Ethic., lect. III. — ⁷ In lib. II, lect. II.

6. Ex eo autem, quod est scientia practica, illud consequitur, methodum *synthetico-analyticam* in ea esse adhibendam¹. Nam, cum bonitas et malitia actionum humanarum ex fine, cuius gratia Deus genus humanum condidit, constituantur, normae huiusmodi morum ab ipsa natura hominis repetantur oportet, quia finem hominis non nisi ex eius natura perspicere licet. Atqui probatio, quae per causas fit, cuiuscumque generis haec sint, est synthetica². Ergo in scientia morali synthesis principio adhibenda est. « Necessarium est, inquit sanctius Doctor, in qualibet scientia operativa, ut procedatur modo composito. E converso autem, in scientia speculativa necesse est, ut procedatur modo resolutorio, resolvendo composita in principia simplicia³ ». At vero, postquam regulae morum detectae atque expositae sunt, experientiam per omnes aetates continuatam consulere iuvat. Haec vel regulas synthesis inventas confirmat, vel mentem ad aliquem errorem, qui in synthesim irrepere potuit, detegendum adiuvat. Hic processus, ut pote qui ab effectibus, cuiusmodi actiones humanae sunt, ad causas, quales sunt normae universales ipsarum, adsurgit, analyticus est. Itaque in scientiis moralibus analysis synthesis consequitur; ex quo conficitur methodum propriam illarum esse synthetico-analyticam.

7. Quanta vero sit huins scientiae praestantia, ex eius, quam explicavimus, natura facile perspicitur. Etenim, cum finis in scientiis practicis idem sit, ac obiectum in scientiis theoreticis, illarum dignitatem ex natura finium, ad quos spectant, metiri oportet; ita ut eo nobiliores ipsae sint, quo propius ad ultimum finem accedunt⁴. Atqui philosophia moralis de legibus universalibus morum tractat, ad quas homo actiones suas accommodare debet, ut finem ultimum sibi a Deo praestitutum assequatur. Ergo. Hanc ob rationem, philosophia moralis cum regulas *actionis* nos doceat⁵, ipsius philosophiae theoreticæ praestantiam excedit⁶; quae profecto manca quodammodo, a-

¹ Sanseverino, *Phil. Christ., Log.* pars III, vol. IV, c. VII, art. 3, p. 296-297, Neapol 1878.

² Cf *Log.* pars 3^a, c. II, art. 1, p. 75 vol. I.

³ In lib. I *Ethic.*, lect. III. — ⁴ I, q. I, a. 3 c.

⁵ In lib. III *Sent.*, Dist. XXXV, q. I, a. 3, sol. 2 ad 2.

⁶ Diximus, hanc ob rationem. Nam scientiae theoreticæ practicis absolute praece'lunt. Cf s. Thom., 2^a 2^{ae}, q. CLXXXII, a. 1 c.

iente Tullio, atque inchoata absque illa foret¹. Atque, ut cum Lactantio loquamur, in philosophia morali « totius philosophiae ratio continetur; siquidem in illa (*theoretica*) physica sola oblectatio est, in hac etiam utilitas. Et quoniam in disponendo vitæ statu, formandisque moribus periculo maiori peccatur, maiorem diligentiam necesse est adhiberi, ut sciamus, quomodo nos oporteat vivere² ».

8. Iam, prout Ethica actionum humanarum honestatem vel generatim spectat, vel relatum ad varios, in quibus homo versatur, status, in *generalem*, et *specialem* dividitur. Specialis autem alias amplectitur partes, nempe *monasticam*, *oeconomicam*, et *politicanam*: quarum prima ordinatur *ad bonum proprium unius hominis*; altera *ad bonum commune domus*, vel *familiae*; tertia *ad bonum commune civitatis*, vel *regni*³. Et sane « species habituum diversificantur secundum diversitatem obiecti, quae attenditur penes rationem formalem ipsius. Ratio autem formalis omnium, quae sunt ad finem, attenditur ex parte finis. Et ideo necesse est, quod ex relatione ad diversos fines diversificantur species habitus. Diversi autem finis sunt bonum proprium unius, et bonum familiae, et bonum civitatis, et regni⁴ ».

9. Recentiores ethicam specialem nomine *iuris naturae* appellant, quatenus ius naturae complexionem legum naturalium significat⁵; illudque in ius *individuale*, *sociale*, et *gentium* vel *internationale* dispescunt, prout ea, quae dictat ut homo recte operetur, referuntur ad hominem vel tantum quatenus persona humana est, vel quatenus in quadam societate existit, sive domestica, sive civilis, sive religiosa; vel quatenus civilis societas, in qua versatur, cum aliis comparatur societatibus. Porro, ius sociale, quod est pars iuris naturae, a iure sociali positivo distinguitur, quod ius *publicum* nominari solet, atque

¹ *De Off.*, lib. I, c. 43, n. 153, p. 60, ed. Nobbe, Lipsiae 1849.

² *Div. Inst.*, lib. III, c. 7, *Opp. t. I*, p. 362, Parisiis 1844.

³ 2^a 2^{ae}, q. XLVII, a. 11 c. Cf s. Bonav., *De reductione artium ad Theologiam*. — ⁴ 2^a 2^{ae}, loc. cit.

⁵ « Hoc nomen *ius* primo impositum est ad significandum ipsam rem iustum; postmodum est derivatum ad artem, qua cognoscitur, quid sit iustum »; 2^a 2^{ae}, q. LVII, a. 1 ad 1. Sed de varia *iuris* significatione in postremo capite agemus.

ea complectitur, quae ad regimen societatis a voluntate humana constitui solent; unde « variatur secundum diversas hominum conditiones in diversis temporibus »¹. Item, ius gentium, seu internationale ad ius naturae spectat, quatenus et ipsum de iure naturali participat: seu « in quantum est aliquo modo naturale homini, secundum quod est rationalis; in quantum derivatur a lege naturali per modum conclusio-
nis, quae non est multum remota a principiis; unde de facili in huiusmodi homines consenserunt »².

10. Nisi quod Thomasii, quem Kantius³, Lerminier⁴, Athens⁵, aliquique rationalistae sectantur, reiencia omnino est sententia, qui Ethicam tamquam scientiam a iure naturae di-
versam agnoscunt, quasi illa actionem, prout internam, istud actionem, prout externam, dirigendam spectat⁶. Etenim, ea ad-
missa, actibus exterioribus moralitas, iustitia, et ipsa natura
actus humani esset omnino deneganda. *Moralitas* quidem; nam
actus interior, seu « id, quod est ex parte voluntatis, se ha-
bet ut formale ad id, quod est ex parte exterioris actus »;
quocirca actus exteriorios non habent rationem *moralitatis*, ni-
si in quantum sunt voluntarii⁷; seu non sunt morales « quantu-
m ad speciem suam, sed solum quantum ad usum eorum,
prout imperantur a voluntate⁸ ». *Iustitia*; siquidem « in es-
sentia actuum exteriorum dicitur nulla consistere iustitia; quia
actus exteriorios non pertinent ad genus moris, nisi secundum

¹ In lib. IV Sent., Dist. XXXIV, q. I, a. 4 ad 4. Et 1^a 2^{ae}, q. CIV, a. 3 ad 2: « Praecepta iudicialia ab hominibus instituta habent per-
petuam obligationem, manente illo statu regiminis; sed si civitas, vel
gens ad aliud regimen deveniat, oportet leges mutari. Non enim eae-
dem leges convenient in Democracy, quae est potestas populi, et in
Oligarchia, quae est potestas divitium; ut patet per Philosophum in
sua Politica ». — 2 1^a 2^{ae}, q. XCV, a. 4 ad 4.

² De his vid. Stahl, *Storia della Filos. del diritto* (trad.), lib. III, sez. 2, c. 2, p. 137 sqq, Torino 1853. Thomasio praecesserat Grotius, *De iure belli et pacis*, lib. I, c. 1, § 5-8, lib. II, c. 22, § 16.

³ *Introd. générale à l' histoire du droit*, c. 4, p. 3-4, Bruxelles 1836.

⁴ *Corso di diritto naturale, o della filosofia del diritto* (trad.), t. I, Parte generale, a. 2, § 4, p. 188 sqq, Milano 1857.

⁵ De hac re iterum in postremo capite.

⁶ 1^a 2^{ae}, q. XVIII, a. 6 c.

⁸ In lib III Sent., Dist. XXIII, q. I, a. 4, sol. 2 c.

quod sunt voluntarii⁴ ». *Ipsa natura actus humani*; siquidem « actus dicuntur humani, in quantum sunt voluntarii² »; atque actus exteriores non sunt, nisi « quaedam signa inter-
rioris dispositionis³ ».

11. Neque illud obstat, quod lex civilis non nisi ad actus exteriorios spectat. Nam in primis exinde haud potest idem in-
ferri quoad legem naturalem, quae, cum divina sit, ad ea por-
rigitur, circa quae lex humana non versatur. « Multa autem
diriguntur lege divina, quae dirigi non possunt lege humana;
plura enim subduntur causae superiori, quam inferiori⁴ ». Deinde legislator civilis ad actus quidem exteriorios directe men-
tem intendit⁵, quia per eiusmodi actus finis civitatis, nempe
exterior huius pax ac prosperitas satis obtinetur; at vero eos
non omnino excludit, sed potius subaudit, quatenus exte-
riorios actiones humanae non sunt, nisi internis informen-
tur, atque ad eas perficiendas dirigantur. « De his potest ho-
mo legem facere, de quibus potest iudicare. Iudicium autem
hominis esse non potest de interioribus actibus, qui latent,
sed solum de exterioribus motibus, qui apparent. Et tamen
ad perfectionem virtutis requiritur, quod in utrisque actibus
homo rectus existat⁶ ».

12. Itaque, bac reiecta separatione, Ethicam generalem, et
Ethicam specialem velut duas Philosophiae moralis partes con-
sideramus, quatenus haec a generalioribus ad magis particu-
laria progreditur. Et quoniam philosophiae moralis est homi-
nem honestatem morum ad ultimum finem dirigere, Ethicam

¹ Qq. disp., *De Malo*, q. II, a. 2 ad 13.

² 1^a 2^{ae}, q. XVIII, a. 6 c.

³ 2^a 2^{ae}, q. CLXVIII, a. 1 ad 1. Pufendorfius etiam actus interio-
res iuri naturali surripiendos putavit, atque inter Theologiam mora-
lem, et ius naturale hoc assignavit disserimen, quod ad illam actuum
interiorum, ad istud actuum exteriorum disciplina spectat (Praef. Op.
De off. hom. et civ., § 6-7). Ast in primis Theologiae moralis, et iuri
naturalis disserimen in eo existit, quod Theologia revelatione, ius na-
tureae sola ratione nititur. Praeterea, ad ius naturae, secundum senten-
tiam istam, spectaret potius hypocritam, quam virum probum effice-
re; atque alia ex parte, Theologia moralis ad exteriorios hominis actos
componendos non sufficeret, sed philosophia moralis opera indigeret. Cf
Finetti, *Principia iuris naturae et gentium*, t. II, c. 3, p. 86 sqq,
Neapoli 1780. — 4 1^a 2^{ae}, q. XCIII, a. 3 ad 3.

⁵ Ibid., q. C, a. 9 c. — 6 Ibid., q. XCI, a. 4 c.

generalem, in septem capita dividemus. In quorum primo de ultimo hominis fine disseremus. In altero, et tertio de huminis actibus, quibus, veluti mediis, finis ultimus acquiritur, tum physice, tum moraliter spectatis loquemur, ubi etiam de iis, quae actuum humanorum moralitatem consequuntur. Cumque actuum moralium moralitas ex passionibus animae valde pendet, harumque notitia ad moralitatis notitiam non parum confert, de iis in quarto capite disputabimus. In quinto agemus de habitibus virtutum et vitiiorum, quae actuum moralium tamquam principia intrinseca sunt. In sexto de lege, ex qua velut ex principio extrinseco actus moralis derivatur. Denique in septimo quasdam explicabimus generales theorias de iuribus et officiis, quae ex lege dimant.

13. Ethicam autem specialem duas in partes dividemus, nempe in *ius individuale*, et *ius sociale*, in quibus de diversis iuribus et officiis, quae ad hominem, secundum diversitatem statuum, in quibus versatur, pertinent, disputabimus. Prima pars illi respondet, quam s. Thomas Ethicam *monasticam* appellat; altera ethicam tum *oeconomicam*, tum *politicanam* complectitur⁴.

14. Philosophiae autem Christianae in tota tractatione insistentes, ex naturalibus principiis rationis veritates morales constituemus, ita tamen, ut Revelationem praec oculis habeamus, ne ea doceantur, quae illi repugnare, aut consona non esse constat². Etsi enim philosophia *super lumen naturale rationis*, secus ac *sacra Doctrina*, quae *super lumen Fidei*, fundetur³, tamen philosophi non est ea probare, quae revelatis decretis adversantur; siquidem, cum verum vero contrarium esse negeat⁴, in manifestum prolabuntur errorem, atque ratione non utuntur, sed potius abutuntur, qui cum Schmausio⁵ docent in scientia iuris naturae revelationem ita esse praetermittendam, ut neque temperandum sit ab iis statuendis propositionibus,

¹ Cf pag. 5.

² Cf *Criteriol.*, c. IX, art. 2, p. 271 vol I. Errorem illum, quo asseritur philosophiam tractandam esse, nulla supernaturalis revelationis habila ratione, iam damnavit Pius PP. IX in *Syllabo*, § II, Prop. XIV.

³ *Super Boët. De Trin.*, q. II, a. 3 c.

⁴ *Contra Gent.*, lib. I, c. 7, n. 1.

⁵ *Nov. Syst. iur. nat.*, c. 1, § VII.

quae eidem adversari videntur¹. Itaque, secundum indolem Philosophiae Christianae, Scholasticos, in primisque s. Thomam persequemur, qui doctrinas morales, quas PP. revelatione e-dicti tradiderunt², ad scientiae nobilitatem evexere³.

¹ Ne ethnici quidem hac ratione morallem philosophiam spectabant; siquidem, teste s. Augustino, « duo sunt genera doctrinarum, quae in gentilibus etiam moribus exercentur: unum earum rerum, quas instaurant homines; alterum earum, quas animadverterunt iam peractas aut divinitus institutas »; *De Doctr. Christ.*, lib. II, c. 19, n. 29.

² Protestantium, maxime germanorum, iactantiam, qui iuris naturalis instaurationem sibi falso et per summam iniuriam arrogant; ac proinde Scholasticos, qui Grotius praecessere, immo ipsos Ecclesiae PP., tamquam iuris naturae ignaros, maxima temeritate traducunt, retundit Finetti, in decem appositis capitibus, quae primum librum *prototheoreticum* constituant sui operis, *Principia iuris naturae et gentium*, t. I, p. 1-52, ed. cit. Cf etiam, *Dell' istoria critica del moderno diritto di natura e di genti, Discorsi raccolti dalla restaurazione di ogni Filosofia di Agatopisto Cromaziano*, passim, Perugia 1789; Roselli, *Summ. philos. ad mentem Angelici Doctoris s. Thom. Aquinatis*, pars 3^a, q. I, a. 1-2, p. 7-29, ed. 3^a, Bononiae 1859; Schwarz, *Inst. iuris publici universalis*, Prol., t. I, p. 54-66, Venetiis 1760. Quae contra illos etiam quadrant, qui (cf Hubnerus, *Essai sur l' histoire du droit naturel*, Part. 2^a, p. 7-8, Londres 1758) Baconem tamquam huius scientiae instauratorem celebrant.

³ Tanta est Doctoris nostri in scientiis moralibus excellentia, ut philosophiae peripateticas osores eam mirari et venerari cogantur. Ita Grotius secundam partem secundae partis libri, quem *Summam Theologiae* s. Thomas inscripsit, perlegendam, vel saltem inspicendi esse fateatur (*Epist. LIV*; vid. etiam *Dissert. San Tommaso d' Aquino luce de' giureconsulti in Ephem. La Scienza e la Fede*, vol. 107, n. 228-229, Napoli 1877); Kahlius lectiones ethicas, a D. Thoma scriptas, vocat *opus multis olim aestimatum et auro contra aestimatum* (*Biblioth. philosoph. Strvianna emendata continuata atque ultra dimidiam partem auctae a Ludm. Kahlio*, t. II, p. 33, Gottingae 1740), atque testimonium resert Morerii, qui in *Grand dictionnaire historique*, sub voce *Thomas d' Aquin*, inquit sanctum Doctorem in *pertractandis moralibus quæstiōnibus suam exhibere sapientiam* (*ibid.*, p. 35-36); Georgius Paschius lectiones ethicas s. Thomae vocat *opus doctum et utile*, subditque: « Praestabit non contemendum usum eiusdem Thomae Summae Theologiae, et in primis secundae secundae, ut vocatur, qua de rebus practicis tam ampla doctrina continetur, ut viri ingenium et iudicium mirari satis non possimus » (*De variis moralia tradendi modis formisque dissertationes, Introduct. in rem litterar. moralem veterum sapientiae Antistitum*, c. 2, § 12, Kilonii 1707); Gabriel Naudaeus s. Thomam ait esse in Ethicis *omni laude et commendatione maiorem*, et *nihil non doce*, ac *sapienter protulisse* (*Bibliogr. Politiq.*, c. 3, p. 597, apud